

# ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.015.31-057.874

**С. М. Овчаров,**

кандидат педагогічних наук, доцент

(Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка)

## ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

*У статті проаналізовано психолого-педагогічні засади розвитку креативних здібностей школярів.*

*Розглянуто основні способи стимуляції творчої активності учнів на уроках та педагогічні умови формування їхнього креативного потенціалу. Перелічено найпоширеніші форми сучасних нетрадиційних уроків, наведено основні вимоги до них. Особливу увагу приділено урокам-іграм, їх типам та особливостям проведення.*

Одним із найголовніших завдань сучасної школи в наш час є виховання особистості, здатної ухвалювати самостійні нестандартні рішення, знаходити вихід із різних ситуацій, тобто людини, здатної до творчості. Формування й розвиток креативних здібностей школярів є дуже важливим, і це формування повинне бути засноване на сучасних підходах до організації навчально-виховного процесу.

**Мета статті** полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов розвитку креативних здібностей учнів середніх шкіл та описі можливих форм і методів формування їхнього творчого потенціалу в сучасному навчально-виховному процесі.

У наш час немає єдності у визначенні понять "творчість", "креативність", "творча діяльність", "творчий потенціал" тощо. Різні науковці мають свої погляди на їх трактування. Наприклад, Я. А. Пономарьов указував, що творчість розглядається як механізм розвитку, як взаємодія, що веде до розвитку [1: 9]. Л. С. Виготський писав, що творчою діяльністю ми називаємо таку діяльність людини, яка створює щось нове. "Звичайно, вищі досягнення творчості до цих пір доступні лише вибраним геніям людства, але в щоденному житті, що оточує нас, творчість є необхідною умовою існування, і все, що виходить за межі рутини і у чому полягає хоч йота нового, зобов'язано своїм походженням творчому процесу людини" [2: 96]. Творчість – це діяльність, що породжує якісно нове; творчість виражає сенс людської діяльності, що полягає в збільшенні розмаїття людського світу в процесі культурної міграції [3: 18]. "Креативність – це здатність дивувати й пізнавати, уміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здібність до глибокого усвідомлення свого досвіду" [4: 351]. І подібних прикладів трактування цих понять можна навести багато.

Одним із найважливіших моментів, який потрібно враховувати при організації навчання, спрямованого на розвиток творчих здібностей школярів, є проблема створення креативного навчально-розвиваючого середовища. Воно характеризується, насамперед, сприятливим психологічним кліматом спілкування вчителя й учнів, який забезпечує атмосферу взаємної пошани, дружелюбності, делікатності, створює комфорт і умови для творчої роботи, розкриває потенційні можливості кожної особистості. До засобів впливу на психологічний клімат належать: демонстрація доброзичливості педагога до своїх вихованців, знаки уваги, інтер'єр класної кімнати, різноманітні форми роботи, зокрема, й нестандартні, як на уроках, так і в позаурочний час, мовні, мімичні, мнемонічні засоби тощо.

Творці теорії розвиваючого навчання виділяють декілька найбільш стійких позицій, які сприяють створенню на уроці творчої атмосфери:

- вчитель повинен навчитися демонструвати дітям живе мислення. Він має виступати не як носій деякої готової інформації, а як людина, що знає, яким чином виникають знання;
- знання на уроках не повинні бути лише репродуктивними, вони виводяться, формулюються шляхом колективних роздумів на основі наявних знань і фактів з минулого досвіду дітей;
- основною метою уроку є не пошук і розв'язання певної кількості навчальних завдань, а створення таких педагогічних ситуацій, у яких повинна виникнути думка, де постійно працює дитяча інтуїція, здогадка, творча уява тощо.

Головним завданням вчителя при цьому має бути не "донести", "пояснити" й "показати", а організувати сумісний пошук розв'язання певної проблеми. Такі умови навчання вимагають від учителя уміння вислухати думки всіх учнів, стати на позицію кожного з них, щоб зрозуміти логіку їхнього міркування, проаналізувати відповіді й пропозиції дітей та непомітно привести їх до правильної відповіді.

Проте не будь-яка діяльність розвиває творчі здібності, а тільки та, в процесі якої виникають позитивні емоції. Пізнавальна потреба характеризується відчуттям задоволення від розумової роботи. Експериментально доведено, що розумова робота, яка виконується за потребою, обов'язково пов'язана з вираженою діяльністю центру позитивних емоцій [5: 36].

Що стосується молодших школярів, то їх творча діяльність повинна бути спрямована не стільки на розв'язання технічних навчальних завдань, скільки на винахід того, що реальніше й ближче до них, а саме: самостійне складання прикладів, завдань, загадок, кросвордів; вислів оригінальної гіпотези; написання твору-казки, метафори, прислів'я, віршів; винахід рухомої або дидактичної гри, придумування нової властивості об'єкту і її практичне застосування; обговорення варіантів виконання завдання; виготовлення іграшок, різноманітних виробів тощо.

При організації роботи з формування креативності школярів варто враховувати, що дітям із випереджаючим розвитком інтелекту й творчими стремліннями необхідне не тільки відповідне розумове навантаження, але й своєчасне керівництво вчителя. Дуже багато для дітей із високими розумовими можливостями може дати і звичайна середня школа, тільки якщо там є Вчитель з великої літери [6: 72]. Справа в тому, що сучасний учитель опинився в досить складній ситуації, коли знання, інформація, а разом з ними й технологія її здобування, швидко змінюються, освіта насилу встигає відстежувати ці зміни. Саме така стрімка динаміка, що відбувається в суспільстві на сучасному етапі розвитку соціальних і культурних змін, високий рівень розвитку сучасних технологій викликає необхідність перенесення уваги педагогів з процесу передачі готових знань на процес здобування знань, тобто на розвиток мислення й творчих здібностей учнів. Зрозуміло, що важливою передумовою розв'язання зазначеної проблеми є формування педагогом власної креативності. Педагогічною аксіомою сьогодення має бути теза: щоб успішно розвивати креативні здібності учнів, сучасний вчитель сам повинен бути творчою особистістю, прагнути до подолання в собі сили інерції, шаблону, формальності у викладанні навчального матеріалу.

Дж. Гілфорд виділив такі способи стимуляції творчої активності учнів:

- забезпечення сприятливої атмосфери в процесі навчання. Доброзичливість вчителя, його відмова від гострої критики в адресу дитини сприяє вільному прояву дивергентного мислення;
- збагачення навколишнього середовища найрізноманітнішими новими для нього предметами й стимулами з метою розвитку його допитливості;
- заохочення до вислову оригінальних ідей;
- забезпечення можливостей для вправи й практики. Широке використання питань дивергентного характеру стосовно найрізноманітніших областей навчального та позанавчального характеру;
- використання особистого прикладу творчого підходу до розв'язання різноманітних проблем;
- надання дітям можливості активно ставити питання [7: 4].

На думку більшості сучасних дослідників, креативність піддається розвитку особливо ефективно в періоди дошкільного й молодшого шкільного віку. Незважаючи на дану від природи здібність до творчості, кожна людина може реалізувати її на різному рівні. Тільки цілеспрямоване навчання дасть можливість забезпечити високий рівень розвитку закладених творчих здібностей людини. При цьому варто враховувати, що традиції й орієнтири в навчанні можуть або стимулювати, або пригнічувати креативні здібності особистості. Це залежить від того, з якими типами завдань дитина зустрічається в процесі навчання. Завдання закритого типу з єдиною правильною відповіддю не формують таких важливих якостей креативного мислення, як оригінальність й самостійність думки. Цю функцію можуть виконати тільки завдання відкритого типу, що припускають повну самостійність у виборі способу розв'язання і наявність великої кількості можливих відповідей.

Однією із найголовніших особливостей креативного навчання є те, що педагог повинен періодично проводити нетрадиційні уроки, тобто він повинен вміти пристосувати навчальну програму під індивідуальні особливості дітей. Звичайно, ніхто не вимагає відміни традиційних уроків як основної форми навчання й виховання учнів. Мова йде про додання тому або іншому виду діяльності оригінальних, нестандартних прийомів, що активізують творчу активність учнів на уроках, підвищують інтерес до знань, сприяють розумовому розвитку дітей з урахуванням їх віку і особистих здібностей.

Нетрадиційний урок, на наш погляд, повинен відповідати таким основним вимогам:

- розширювати й заглиблювати знання учнів, отримані на попередніх уроках;
- підвищувати допитливість і інтерес до предмету, стимулювати працездатність учнів;
- допомагати вчителю вивчати індивідуальні здібності учнів, виявляти серед них найбільш обдарованих;
- розвивати й вдосконалювати учня на основі поєднання добровільної роботи з обов'язковістю її виконання;
- сприяти отриманню учнями не тільки певної суми знань, але й усвідомленню ними значущості та унікальності науки, що вивчається;
- ставити учня в умови дослідника, що відшукує важливі теоретичні й практичні закономірності;

- включати у навчальний процес елементи цікавості, які необхідні для життєрадісної діяльності;
- містити матеріал доступний для учнів, відповідний рівню їхнього розвитку.

У той же час нетрадиційний урок не повинен відволікати увагу учнів від основного змісту навчальної програми, заважати поглибленню й розширенню їх знань.

Найбільш розповсюдженими видами сучасних нетрадиційних уроків є уроки-конкурси; уроки-вистави; комп'ютерні уроки; уроки-творчі звіти; бінарні уроки; уроки-казки; уроки-фантазії; уроки пошуку істини; уроки-концерти; уроки-діалоги; уроки-ігри; уроки-конференції; уроки-подорожі; уроки-семінари; інтегровані уроки; уроки-екскурсії тощо.

Окремо варто зупинитись на методиці організації та проведення уроків-ігор. Ігрові форми навчання широко застосовуються на уроках із різних предметів. Це зрозуміло, тому що гра – один із найважливіших способів пізнання навколишнього світу, надзвичайно значущий у дитячому віці.

Перелічимо найпоширеніші форми сучасних ігрових уроків:

- ділова гра, час якої може займати весь урок або декілька занять;
- дидактична гра;
- логічна гра;
- рольові ігри (інсценування);
- ігрова організація навчального процесу з використанням ігрових завдань (урок-змагання, урок-конкурс, урок-подорож, урок-казка, урок-КВК);
- ігрова організація навчального процесу з використанням завдань, які зазвичай пропонуються на традиційному уроці (знайди помилку, постав правильно питання, що "в коробочці лежить" тощо);
- використання гри на певному етапі уроку (знайомство з новим матеріалом; закріплення знань, умінь, навичок; повторення й систематизація вивченого); ігровий момент уроку (ребуси, кросворди, шаради тощо);
- різні види позакласної роботи (КВК, екскурсії, вечори, олімпіади тощо), які можуть проводитися між учнями різних класів однієї паралелі та інші.

Розглянемо основні функції гри як засобу навчання:

- гра – ефективний засіб виховання пізнавальних інтересів і активізації навчальної діяльності учнів;
- правильно організована з урахуванням специфіки матеріалу гра тренує пам'ять, допомагає учням здобути певні уміння й навички;
- гра стимулює розумову діяльність учнів, розвиває увагу й пізнавальний інтерес до предмету;
- гра – один із прийомів подолання пасивності учнів на уроці;
- у складі команди кожен учень несе відповідальність за весь колектив, кожен зацікавлений у кращому результаті своєї команди, кожен прагне швидше і успішніше справитися із завданням. Таким чином, змагання сприяє посиленню працездатності всіх учнів класу.

Будь-яка гра повинна сприяти розв'язанню основного навчального завдання уроку (наприклад, закріплення знань). Проте не варто перебільшувати освітнього значення дидактичних ігор, оскільки вони не можуть бути джерелом систематичних і точних знань та повинні використовуватися тільки в поєднанні з іншими формами навчання. При цьому важливо пам'ятати про ті вимоги, які педагогічна наука висуває до організації навчальних ігор. Перелічимо основні з них: гра повинна ґрунтуватися на вільній творчості й самодіяльності учнів; гра повинна викликати в учнів позитивні емоції, зокрема задоволення від вдалої відповіді; мета гри обов'язково має бути досягнутою учнями на уроці; важливим елементом гри має бути змагання між командами або окремими учасниками, що привчає до чіткого дотримання встановлених правил, активізує діяльність школярів; гра повинна будуватися з урахуванням вікових особливостей учнів.

Отже, уроки-ігри, як і інші нетрадиційні уроки, вимагають ретельної підготовки, детального планування ходу уроку з урахуванням індивідуальних особливостей учнів і класу загалом. Але особливу увагу при цьому варто звертати на активізацію діяльності всіх учнів класу. Проте при проведенні нетрадиційних уроків потрібна міра. У загальній системі навчання місце нетрадиційних уроків визначається самим вчителем залежно від змісту навчального матеріалу, конкретних умов проведення, а також від індивідуальних особливостей самого вчителя.

Розвиток творчої активності школярів здійснюватиметься ефективніше, якщо буде виконуватись ряд педагогічних умов:

- вдосконалення змісту освіти здійснюється по багатьом напрямам, зокрема допускає включення в навчальний план факультативів і спецкурсів, які сприяють розвитку пізнавальних потреб і творчої активності учнів;
- реалізуються ідеї профільного навчання, за допомогою варіативних навчальних планів, що враховують пізнавальні можливості й потреби учнів;
- організована співтворчість вчителів і учнів шляхом їх залучення у навчально-дослідницьку та науково-дослідну діяльність.

Отже, з метою формування креативних здібностей школярів у процесі навчання необхідно поєднувати їх наочно-пізнавальну й творчу діяльність. Цілеспрямоване тренування гнучкості мислення, асоціативності, використання фантазії, інтуїції, уяви, дослідницьких методів навчання – все це сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Крім того, однією із найголовніших умов розвитку креативних здібностей школярів є створення креативного навчально-розвиваючого середовища. Воно характеризується атмосферою взаємної пошани, дружелюбності, делікатності, створює комфортні умови для творчої роботи й розкриття індивідуальних здібностей кожної особистості, сприяє формуванню й розвитку креативного потенціалу учнів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М., Наука, 1976. – 304 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский – СПб. : Союз, 1997. – 224 с.
3. Новая Философская энциклопедия : т. 4. – М. : Мысль, 2010. – 735 с.
4. Одаренные дети : пер. с англ. / [общ. ред. Г. В. Бурменской, В. М. Слуцкого]. – М. : Прогресс, 1991. – 348 с.
5. Чудновский В. Э. Одаренность : дар или испытание / В. Э. Чудновский, В. С. Юркевич. – М. : Знание, 1990. – 122 с.
6. Лейтес Н. С. Способности и одаренность в детские годы / Н. С. Лейтес. – М. : Знание, 1984. – 79 с.
7. Гатанов Ю. Б. Курс развития творческого мышления (по методике Дж. Гилфорда и Дж. Рензулли) : первый год обучения (для детей 6-10 лет) / Ю. Б. Гатанов. – СПб : ГП "Иматон", 1996. – 84 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.04. 2011 р.

#### ***Овчаров С. М. Психолого-педагогические принципы развития креативных способностей школьников.***

*В статье проанализированы психолого-педагогические принципы развития креативных способностей школьников. Рассмотрены основные способы стимуляции творческой активности учеников на уроках и педагогические условия формирования их креативного потенциала. Перечислены распространенные формы современных нетрадиционных уроков, представлены основные требования к ним. Особое внимание уделено урокам-играм, их типам и особенностям проведения.*

#### ***Ovcharov S. M. The Pedagogical and Psychological Principles of the Student's Creative Abilities Development.***

*The article analyzes the pedagogical and psychological principles of the students' creative skills development. The main stimulation ways of students' creative activities on the lessons and the pedagogical conditions of their creative potential formation are distinguished. The most highly widespread forms of the modern untraditional lessons and the main demands to them are listed. The special attention is paid to the game lessons, their types and the peculiarities of such lessons.*